

**Прецедентні тексти як засіб формування комунікативної компетенції
у мовно-літературній освіті майбутніх словесників**

*¹ Буднік Анжела Олександрівна, кандидат педагогічних наук,
викладач кафедри загальних дисциплін та мовної підготовки іноземних громадян*

*² Хижняк Ірина Анатоліївна, кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української та зарубіжної літератур
Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського*

Анотація. У статті авторами розглянуто головні складові когнітивної бази і дискурсу, репрезентовані у вигляді прецедентних феноменів. Проаналізована кореляція між індивідуальною когнітивною сферою й когнітивно-національною сферою дискурсу, обґрунтована доцільність виокремлення прецедентних текстів та лінгводидактичних потенціал зазначеного поняття.

Ключові слова: прецедентний текст, мовна особистість, комунікативна компетенція, майбутні словесники, художня література, етнокультура.

Явище прецедентності неодноразово ставало об'єктом уваги як російських, так і вітчизняних лінгвістів (Ю.М. Караулов, А.Є. Супрун, В.Г. Костомаров, Г.Г. Слишкін, Д.Б. Гудков, І.В. Захаренко, В.В.Красних, Д.Б. Багаєва, Ю.О. Сорокін, О.А. Земська, В.О. Вуколова, Р.С. Чорновол-Ткаченко, К.С. Серажим тощо). У наукових дослідженнях уживаються різні терміни: «прецедентний текст», «прецедентний феномен», (Ю.М. Караулов, Г.Г. Слишкін, Д.Б. Гуд-

ков, І.В. Захаренко, В.В. Красних, Д.Б. Багаєва, В.О. Вуколова, І.К. Кобякова, Р.С. Чорновол-Ткаченко, К.С. Серажим); «логоепістема», що включає в тому числі і прецедентний текст (В.Г. Костомаров, Н.Д. Бурвікова), «прецедентний культурний знак» (В. Лукін), «текстова ремінісценція» (А.Є. Супрун, Н.О. Ізмайлова, В. Просалова), «прецедентна текстова ремінісценція» (Ю.Є. Прохоров), «облігаторні тексти» (Є.М. Верещагін, В.Г. Костомаров) водночас у

всіх випадках йдеться про апеляцію до культурної пам'яті соціуму.

Структурована сукупність обов'язкових знань і уявлень, якими володіють всі представники певної лінгвокультурної спільноти, визначається як когнітивна база, ядреними елементами якої є прецедентні феномени. У нашому дослідженні зупинимося на розгляді такого прецедентного феномену, як прецедентний текст.

Як відомо, ідея «вертикального контексту» при вивченні художньої літератури досить активно використовується у філологічній практиці (О.С. Ахманова, І.В. Гюббенет, Д.Б. Гудков, Л.І. Даниленко, О.В. Найдюк, В.А. Просалова), має безпосереднє прикладне застосування в методиці навчання іноземної мови (Є.М. Верещагін, В.Г. Костомарова, С.Г. Тер-Мінасова, Г.Д. Томахін). Натомість принцип прецедентності до сьогодні ще не набув популярності (реалізується переважно як факультативний) у методиці викладання української мови і літератури у ВЗО філологічного профілю. Попри очевидну значущість методичної інтерпретації текстів зі статусом «прецедентний», які, як відомо, відіграють важливу роль у формуванні мовленнєвої субкультури вчителів-словесників, означені феномени не були предметом лінгводидактичних досліджень в Україні. Вважаємо, що однією з об'єктивних причин є очевидна відсутність ґрунтовних досліджень з вивчення динаміки розвитку означених текстів, які або доволі активно виявляють себе у національному культурно-мовному просторі, або вийшли з розряду прецедентних через певні екстралінгвістичні причини. На нашу думку, головним аргументом, який доводить необхідність звернення вітчизняної лінгводидактики до хрестоматійних, зокрема прецедентних текстів, може послужити той факт, що осягнення текстів саме цього типу є незаперечним показником долучення особистості до певної історико-літературознавчої епохи, її культури, життєвої ідеології соціуму. Крім того, оскільки національно-текстова концептосфера охоплює значну частину тезаурусу мовної особистості студента-філолога, формуючи концепт, прецедентні тексти ніби вмотивовується у контекст інших цінностей етнокультури, утворюючи з ними асоціативний зв'язок.

Мета запропонованої розвідки полягає у розгляді прецедентного тексту як лінгвокультурного феномену, а *завдання* – обґрунтувати лінгводидактичний потенціал означених текстів у мовно-літературній освіті майбутніх словесників.

У свідомості носіїв культури тексти зберігаються у вигляді концептів. Зокрема з-поміж вербальних текстів, що якнайбільше впливають на формування мовної особистості, як індивідуаль-

ної, так і колективної, важливе місце належить прецедентному тексту, що є складовою прецедентних феноменів. Прецедентні феномени – це феномени культури, інваріанти сприйняття яких добре відомі всім представникам лінгвокультурної спільноти [3]. Найважливішою функціональною ознакою прецедентних феноменів є їх здатність зберігати у згорнутому вигляді великий обсяг інформації, глибина якого визначається когнітивною базою особистості, її здатністю до асоціативного сприйняття інформації.

У започаткованому дослідженні базовим є поняття прецедентності, запропоноване Ю.М. Карауловим, за яким прецедентні тексти визначено, як: 1) значущі для тієї чи тієї особистості в пізнавальному й емоційному відношенні; 2) мають надособистісний характер, тобто добре відомі і широкому оточенню цієї особистості, включаючи її попередників та сучасників, і на решті, 3) такі, звернення до яких неодноразово поновлюється в дискурсі цієї мовної особистості [2, 105]. Зазначимо, що прецедентними тексти стають, а не зберігаються як такі в когнітивній базі соціуму чи окремого індивіда. Зберігаються ціннісні, значущі для життя суспільства концепти, що акумулюють пізнавальну діяльність людського розуму. Тільки такі концепти активізуються за нових умов, матеріалізуються у нових текстах, вони стають прецедентними, як і знаки, що їх охоплюють. Прецедентність, як лінгвістичне явище, зумовлена національними, соціальними, історичними й іншими чинниками, тому може бути представленою на різних рівнях: національному, соціумному, універсальному, індивідуальному і в різних сферах функціонування мови. За кожним прецедентним текстом стоїть своя унікальна система асоціацій, яка відображається у свідомості носіїв мови. Саме ця уключеність в асоціативні зв'язки з іншими мовними концептами зумовлює регулярну актуалізацію прецедентних текстів у різних видах дискурсу. Ці асоціативні зв'язки дослідники означають як аспекти прецедентності (такими можуть бути особистість автора, приналежність до історичної епохи, сюжет, найбільш вражаючі уривки, величина тексту, особливості авторської стилістики, історія написання і т. ін.). У структурі концепту прецедентного тексту можуть бути виділені як внутрішньотекстові (напр. назва, окремі уривки, імена персонажів) і позатекстові (напр., час і ситуація створення, ставлення до тексту з боку соціальних інститутів) аспекти прецедентності.

Отже, прецедентні тексти у когнітивній базі зберігаються у вигляді інваріанта сприйняття. Вони, на нашу думку, складають фонд національно-культурної й історичної пам'яті українського етносу, входять у колективні фонові знання

лінгвокультурної спільноти, а отже, є суттєвим елементом загальнокультурної грамотності мовної особистості майбутнього словесника. Відсилання до прецедентних текстів зорієнтоване не на звичайну комунікацію, а на прагматичну спрямованість, виявляючи глибинні властивості мовної особистості, зумовлені цілями, мотивами, ситуаційними інтенціями.

Із трьох відомих способів існування прецедентних текстів у дискурсі національної мовної особистості (натуральний спосіб, при якому текст доходить до читача або слухача як прямий об'єкт сприйняття, розуміння, переживання, рефлексії; вторинний – припускає або трансформацію первинного тексту в інший вид мистецтва, або вторинні роздуми з приводу первинного тексту; семіотичний – при якому звернення до оригінального тексту подається натяком, відсиланням, ознакою, і таким чином у процес комунікації включається або весь текст, або його фрагмент) найскладнішим для розуміння є семіотичний, коли на певний відомий більшості носіїв мови текст культури вказують непрямі відсилання, натяки, алюзії [2]. З іншого боку, саме частотна актуалізація таких натяків і алюзій у свідомості носіїв мови маркує текст як прецедентний. Під символами цих текстів дослідник розуміє «оформлену вказівку на прецедентний текст, що актуалізує в адресата відповідний текст і пов'язані з ним конотації» [2, 105]. Г.Г. Слишкін виділяє основні види ремінісценцій, що слугують засобом апелювання: згадка, пряма цитата, квазіцитата, алюзія і продовження [4]. Д.Б. Багаєва, Д.Б. Гудков, І.В. Захаренко, В.В. Красних співвідносять символ із його змістом, що передається культурною інформацією, оскільки «прецедентні феномени – це одиниці, які відображають категорії культури» [3, 67]. Дослідник Г.Г. Слишкін вважає, що використання текстів, маркованих прецедентністю, повинно відповідати таким умовам: «1) усвідомленість адресантом факту відсилання до певного тексту; 2) знайомство адресата з початковим текстом і його здатність розпізнати відсилання до цього тексту; 3) наявність в адресанта прагматичної пресупозиції знання адресатом цього тексту» [4, 32]. Зміст запасів пам'яті комунікантів вербалізується у прецедентному тексті, що зберігається у «колективній пам'яті» народу, у вигляді фразеологічних одиниць, паремій, крилатих слів і висловів, а також в індивідуальній пам'яті окремих носіїв мови чи групи носіїв через твори класичної та світової літератури, відомі пісні тощо.

До джерел прецедентних феноменів відносимо усну народну творчість, художню літературу, історичні події. Упродовж історичного процесу національно-детерміновані мінімізовані уявлен-

ня деяких прецедентних феноменів можуть змінюватися. Джерелом прецедентних текстів пердусім є одиниці фразеологізмів (які можуть включати і афоризми, і назви фільмів, пісень, і фрагменти рекламних роликів, і вислови громадських діячів, політиків, що стали відомими, тощо). Прецедентним може бути текст будь-якого розміру: від афоризму до епосу. Частотність звернень до будь-якого тексту у процесі створення нових текстів свідчить про ціннісне до нього ставлення, і отже, про його прецедентність.

Розбіжність національних інваріантів сприйняття прецедентного тексту досить часто стає джерелом комунікативних невдач. Сприйняття одного і того ж самого прецедентного тексту представниками різних лінгвокультурних спільнот буде детерміновано особливостями культурного й історичного розвитку кожної національної лінгвокультурної спільноти, уявленнями, що стоять за одним і тим самим феноменом, а отже – буде різнитися. Наприклад, Дон Кіхот в іспанській культурі – образ навіженого лицаря, який неспроможний усвідомити дійсність і розібратися у своїх вчинках, що спричиняють сміх. Однак, він покликаний крізь призму світу наруги, невдач і поразок пронести ідеал справедливості й свободи. Німці вважають Дон Кіхота не тільки легковажним, а й «генієм», яким заволоділа людська захопленість (Генріх Гейне). В українській культурі Дон Кіхот асоціюється з легковажним героєм, романтичним образом, якому притаманні пустощі, захопленість і безтурботність. Це прецедентне ім'я буде апелювати до прецедентного тексту «Пригоди Дон Кіхота» Івана Франка. Ім'я Дон Кіхота з власного перетворилось на загальне, донкіхотами стали називати людей, що неспроможні розібратися в дійсності, тому їхні погляди і вчинки виглядають комічно і нічого, крім сміху, викликати не можуть.

Досить часто різні прецедентні імена, що входять до прецедентного тексту, у лінгвокультурних спільнотах актуалізують одне і те саме явище або ознаку. Недолугий, незрозумілий, дивакуватий борець за справедливість асоціюється з англійським прецедентним ім'ям – Гамлет і російським – князь Мишкін з роману Ф. Достоєвського «Ідіот», але цей образ майже безтурботної, небайдужої людини, що неспроможна пройти повз біди та горе інших, але суспільством сприймається як безпомічна істота. Зазначимо, що цікавим є і образ українського гетьмана Івана Мазепи, що у французькій літературі презентовано як авантюриста («Історія Карла XII» Вольтера), в англійській літературі – це піднесено романтичний образ страдника (поема Байрона «Мазепа»), в російській літературі – це образ зрадника, бунтівника-злодія, що не вартий навіть

Божого прощення («Полтава» О. Пушкіна), в українській літературі – це образ невизнаного ватажка, що був зраджений власним народом, патріота («Мазепа» В. Сосюри). Досить часто різні прецедентні імена, що входять до прецедентного тексту, у лінгвокультурних спільнотах актуалізують одне і те саме явище або ознаку. Вірна, любляча жінка, що чекає свого коханого асоціюється в античній літературі з образом Пенелопи, в українській та російській літературах – це Ярославна зі «Слова о полку Ігоревім», чи Наталка Полтавка І. Котляревського для суто української.

Прецедентні тексти різних культур можуть актуалізувати одну прецедентну ситуацію (велике нерозділене кохання), як-от: у «Книга пісень» Франческа Петрарки, лірична драма «Зів'яле листя» Івана Франка, «Книга пісень» Генріха Гейне.

Одним із джерел НПТ є кінематографія, включаючи і мультиплікацію. Реінтерпретовані національні прецеденти популярні, вони постійно поповнюються. Переважна більшість картин на твори української літератури була відзнята в першій половині ХХ століття, телесеріал «Чорна рада» М. Засєєва-Руденка (2000), кінофільми «Тіні забутих предків» К. Костюкова (1990) і Ю. Суярка (1990), «Відьма» Г. Шигаєва (1990), «Записки кирпатого Мефістофеля» Ю. Ляшенка (1994), мультфільм «Енеїда» В. Дахна (1991).

Отже, ядро знань і уявлень лінгвокультурної спільноти є когнітивною базою, увійшовши до якої, прецедентний феномен набуває статусу прецедентного, внаслідок чого все різноманіття властивостей і якостей «культурного об'єкта» редукується до жорстко обмеженого набору диференціальних ознак, що входять в уявлення про нього. А інваріант сприйняття НПТ ґрунтується на спільності фонових знань (соціальних, культурних або мовних) адресата і адресанта.

Використання прецедентних текстів повинне відповідати таким умовам, як: усвідомленість адресантом факту відсилання до певного тексту, обізнаність адресата з початковим текстом і його здатність розпізнати відсилання до цього преце-

дентного тексту, наявність в адресанта прагматичної пресупозиції знання адресатом цього тексту. Якщо текст не є прецедентним, тобто добре відомим, то виникає «мінус-ефект комунікації» (термін В.В. Красних). Ми також погоджуємося з тезою дослідників (Д.Б. Багаєва, Д.Б. Гудков, І.В. Захаренко, Ю.М. Караулов, В.В.Красних, Г.Г. Слишкін) про те, що апелювання до прецедентного тексту відбувається через пов'язані з цим текстом прецедентні висловлювання («І чужому навчайтесь, і свого не цурайтесь», «Слово, чому ти не твердая криця?!», «Кохайтесь, чорнобриві, та не з москалями», «Еней був парубок моторний і хлопець хоть куди козак...»), прецедентні ситуації (повстання гайдамаків проти нечужаних розбоїв та знуцання Польщі, що отримало назву гайдамаччина; жадібність та скнарність «нових господарів» (Пузиря, Калитки) у час зародження капіталізму на Україні охарактеризована як «стягання заради стягання»), прецедентні імена героїв (Ярославна, Микита Уласович Забрюха, Інститутка) чи авторів (Кобзар, Каменярь, Марко Вовчок) або описово.

Отже, прецедентні тексти використовуються в мовленні, проникаючи в пам'ять мовної особистості іноді попри її волю, і виринають у вигляді добре відомих висловлювань. Ці тексти виформовують особливу ділянку колективної творчості – мовленнєву субкультуру, що існує у свідомості носіїв у вигляді цитат, вихоплених із текстів української літератури, усної народної творчості, з різних комунікативних ситуацій тощо. *Сумуючи викладене* зазначимо, що знання та використання прецедентних текстів допомагає мовцеві увиразнити зміст висловлювання, що, відповідно, стає більш інформативним та виразним. Ці тексти є механізмами породження і сприйняття повідомлюваного й використовуються комунікантами в різних сферах спілкування. Проте для кожного з них визначальними стають певні функції і характеристики, а саме – ті, які максимально відповідатимуть комунікативним потребам носіїв мови в конкретних умовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буднік А.О. Формування дискурсивних умінь студентів філологічних спеціальностей засобами національно-прецедентних текстів : дис. канд. пед. наук : 13.00.02 / А. О. Буднік. – Одеса, 2010. – 258 с.
2. Караулов Ю.Н. Роль прецедентного текста в структуре и функционировании языковой личности / Ю.Н. Караулов // Научные традиции и новые направления в преподавании русского языка и литературы: Доклады советской делегации на VI конгрессе МАПРЯЛ. – М., 1986. – С. 105-123.
3. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В. В. Красных. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 375 с.
4. Слышкин Г.Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г.Г. Слышкин. – М., 2000. – 128 с.

Budnik A., Hiznyak I. Precedential texts as the way of forming the communicative competence in language and literary education of future philologists

Abstract. The main units of cognitive base and discourse which are represented by «precedential phenomena», are studied in the article. The correlation between an individual cognitive sphere and a cognitive national sphere is analysed by the author. Selection of such language phenomenon as national and precedential text is argued; lingvodidactical potential of mentioned notion is proved. It should be mentioned that precedential texts play the important part in formation of language sub-culture of future philologists, although in modern Ukrainian lingvodidactical science they were not the point of scientific researches. The main argument, which proves the necessity of paying attention of lingvodidactics of our country to self-evident texts, can serve the fact, that capturing of precedential texts is an unreserved proof of belonging of the person to definite historical and literary age, culture, life ideology of society. Despite this, as national and textual sphere of concepts spread on the main part of vocabulary of language personality of future philologists, precedential texts while forming concepts, are motivated by context of other values of ethno culture and form associative connection with them. We want to remember, that reference to precedential texts is oriented not on the usual communication, but is pragmatically oriented, it reveals features of language personality which are brought by aims, motives and situational intensions. Precedential texts are used in speech; they can get into memory of the language personality, sometimes it happens besides of person's will, and appear as well-known utterings. This texts form special area of collective creative and language sub-culture, which exists in consciousness of native speakers as quotations. They are to be taken from texts of Ukrainian literature, folklore and different communicative situations.

Keywords: precedential text, language personality, communicative competence, future philologists, belle-lettres, ethno culture.

Будник А.А., Хижняк И.А. Прецедентные тексты как способ формирования коммуникативной компетенции в языково-литературном образовании будущих словесников

Аннотация. В статье авторы рассмотрели главные составляющие когнитивной базы и дискурса, которые представлены в виде прецедентных феноменов; проанализировали корреляцию между индивидуальной когнитивной сферой и когнитивно-национальной сферой дискурса; аргументировали целесообразность выделения такого языкового явления как прецедентный текст, обосновали лингводидактический потенциал обозначенного понятия.

Ключевые слова: прецедентный текст, языковая личность, коммуникативная компетентность, будущие словесники, художественная литература, этнокультура.